

УДК 330.341.1

Г. М. Сербина,  
аспірант кафедри економічної теорії економічного факультету, Київський  
національний університет імені Тараса Шевченка

# ІНСТИТУЦІОНАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІННОВАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ

*Розкрито суть інституціональних проблем інноваційної діяльності, проаналізовано підходи щодо аналізу впливу конкуренції на інноваційну активність. Визначено причини залежності між конкуренцією та інноваційною активністю на національному ринку.*

*The essence of institutional problems of innovation activity and the approaches of analyze of competition influence on innovation activity are examined and analyzed. The causes of dependence between the competitive and innovation activity on the national market are determined.*

## ВСТУП

Необхідною складовою стабільного економічного розвитку на інноваційній основі є вдосконалення інституціональної організації господарювання. Інститути — це формальні й неформальні правила, створені людьми, а також механізми, що забезпечують їх дотримання [1]. Врахування впливу цього фактора дає новий ключ для дослідження перехідної економіки. Проблеми розвитку лежать у центрі інтересів багатьох напрямів сучасної економічної думки, у тому числі теорії постіндустріального суспільства, людського капіталу, інформаційного суспільства тощо. Але для економічних систем перехідного типу характерні економічні явища і закономірності, що відсутні в розвиненій ринковій економіці (або досі не привертали уваги вчених). Обмежені можливості прогнозування дії економічних агентів в умовах трансформації з позицій "mainstream" викликали зростання інтересу до методології інституціоналізму. Переваги неінституціонального підходу полягають у його спрямованості на конкретні історичні, державні, національні й інші особливості господарювання, ситуаційний підхід, врахування (наскільки це можливо) інтересів і пріоритетів усієї сукупності суб'єктів господарської діяльності, розширення уявлень про функції держави.

## ОСНОВНА ЧАСТИНА

Сучасні уявлення про місце інновацій в економічній теорії базуються, по-перше, на ідеї Й. Шумпетера про конкуренцію на основі інновацій як головного фактора економічної динаміки, а по-друге, — на визнанні інституціонального контексту інноваційної діяльності як фактора, що прямо впливає на її зміст і структуру [2].

Інституціональні проблеми інноваційної діяльності, на мою думку, найбільш послідовно розроблені в працях Д. Норта. Головна ідея полягає в тому, що інститути прямо або побічно впливають і на знання, і на технології. В ході еволюції інституціональної організації господарювання у розвинених країнах створені розгалужені формальні відносини і механізми, що забезпечують більш високу ефективність використання ресурсів і відносно нижчі трансакційні витрати [1].

Згідно з дослідженнями Всесвітнього банку, країни з високою якістю інститутів демонстрували кращі результати, ніж країни з більш високою якістю макроекономічної політики і великими запасами людського капіталу та природних ресурсів [3]. Упродовж 80-90-х років із 65 країн, багатих природними ресурсами, лише чотири змогли забезпечити приріст ВВП на душу населення не менше 4% на рік [4].

Деякі з симптомів цього явища отримали назву "голландська хвороба", оскільки відкриття в кінці 50-х рр. XX ст. родовищ природного газу в Північному морі та нарощування його експорту призвели б до падіння темпів економічного зростання в Голландії.

Відносний надлишок природних ресурсів і дешевої робочої сили, гіпертрофовано велика частка добувних галузей та галузей первинної переробки призводить до рентоорієнтованої поведінки значної частини фірм. А це, в свою чергу, знижує інноваційну активність. У такій ситуації групи впливу зацікавлені в збереженні недоліків інституціональної системи, як необхідних умов виникнення самої ренти, що, таким чином, об'єктивно перешкоджають інноваційній активності.

І навпаки, інноваційно активні підприємства, як свідчать табличні дані, інтенсивніше включилися у формування нової інституційної системи, оскільки частіше змінювали організаційно-правову форму власності.

Існує кілька теоретичних підходів до аналізу впливу конкуренції на інноваційну активність.

Аналізуючи неокласичний підхід, конкуренція розглядається через категорію "ринкова структура". Для цього підходу характерні кілька серйозних недоліків. Насамперед, конкуренція, як правило, не розглядається як процес суперництва між конкретними економічними агентами, фірми не конкурують безпосередньо, а лише пристосовуються до змін екзогенних параметрів [6]. До того ж конкурентна боротьба за своєю суттю — процес нерівноважний, а прибічники неокласики неможуть відмовитися від універсального для даної економічної парадигми принципу рівноваги. Тому в неокласичній теорії економіка лише адаптується до зовнішніх змін, а не внутрішньо

генерує інноваційний процес. Ця теорія не враховує невизначеність, абсолютизує принцип трансформації всіх заощаджень в інвестиції, абстрагується від фінансової сфери. Основним механізмом активізації інноваційної поведінки агентів економіки, згідно з неокласичною теорією, виступає їх конкуренція на ринку. Але, коли ринкова структура, близька до досконалої конкуренції у неокласичному її розумінні, то в окремо взятих фірмах відсутні стимули до здійснення нововведень. Це пояснюється тим, що комерційно успішні інновації будуть миттєво імітуватися конкурентами, а останнє зведе нарівень прибуток від нововведень фірми-інноватора.

Інституціональна теорія виходить з того, що фірмам не відома ні вся різноманітність можливих варіантів виробництва продукції, ні наслідки вибору конкретного варіанта. Різні фірми обирають варіанти дій, виходячи з тих "сигналів", які надсилає ринок, а одна з найважливіших функцій економічної конкуренції полягає у тому, щоб допомагати зрозуміти ці сигнали. Інша ж функція конкуренції полягає у "винагороді" за правильний вибір і в "покаранні за неефективний вибір". А "правильний вибір" прокладає собі шлях через перемогу в "шумпетеріанській конкуренції".

Й. Шумпетер одним із перших прийшов до висновку про обмеженість статичної теорії загальної рівноваги та звернув увагу на такий механізм розвитку економіки, як конкуренція, що заснована на інноваціях. Саме вона приводить до наступного "творчого руйнування" раніше сформованих галузей і ринків [2]. Сучасна стандартна "шумпетеріанська" модель [7; 8; 9] виходить з того, що у разі посилення конкуренції інноваційна активність фірм падає, оскільки конкуренція знижує монополну ренту — винагороду успішному інноватору. Але останні емпіричні дослідження [10; 11] свідчать про наявність саме позитивної залежності між конкуренцією та інноваційною активністю. Тим більше, що причинно-наслідковий зв'язок між інновацією і структурою ринку неоднозначні. Поява комерційно успішних інновацій призводить до монополізації ринку власником патентів. Наявність же останніх створює серйозні перешкоди для доступу на ринок конкурентів, але разом із тим розширюється і сам ринок. З іншого боку, і повна відсутність конкуренції, і "досконалість" останньої є несприятливими для ініціювання інновацій.

Кілька спроб було здійснено, щоб узгодити шумпетеріанську парадигму з цими результатами [12; 13]. Перш за все, базова шумпетеріанська модель була дещо розширена. У цій модифікованій моделі припускалося, що інноваційна активність залежить вже не стільки від рівня "післяінноваційних" прибутків, скільки від приросту прибутків, тобто від різниці між прибутками до та після здійснення інновацій. У цьому випадку конкуренція може стимулювати інновації, знижуючи "доінноваційний" прибуток сильніше, ніж "післяінноваційний". Таким чином, в результаті інновації зростає прибуток, але конкуренція знижується (ефект "подолання конкуренції" — "escaping competition"). І це відбувається здебільшого там, де фірми-олігополії мають приблизно однакові витрати виробництва одиниці продукції, тобто в галузях із "рівними

**Таблиця 1. Частка підприємств, що змінили організаційно-правову форму власності (за даними опитування), %[ 5, с. 70]**

	підприємства, що розробляють нову продукцію	підприємства, що не розробляли нову продукцію	підприємства, що здійснювали технологічні інновації	підприємства, що не здійснювали технологічні інновації
<b>Всього опитаних підприємств</b>	100,0	100,0	100,0	100,0
<b>в т.ч. змінили організаційно-правову форму</b>	12,9	8,0	17,4	7,4

технологічними умовами" ("neck-and-neck" industries). В галузях із відносно нерівними технологічними умовами, навпаки, посилення конкуренції призведе до зниження інноваційної активності (тобто тут діє "шумпетеріанський ефект").

Отже, сучасні теоретичні та емпіричні дослідження свідчать про наступне [14]:

- по-перше, зв'язок між ринковою конкуренцією та інноваційною активністю агентів економіки має вигляд оберненої U [15]. Такий висновок узгоджується з роботами Ф. Шерера, Р. Левіна та ін. [16, 17];

- по-друге, технологічна "неоднорідність" виробництв у галузях зменшуватиметься з посиленням конкуренції, оскільки загострення конкуренції у цих галузях спонукатиме до інновацій;

- по-третє, там, де мають місце більш м'які бюджетні обмеження, там буде вищий рівень інновацій при будь-якій конкуренції.

Як же інноваційна поведінка промислових підприємств України вписується в рамки цих висновків?

Судячи з результатів опитування керівників вітчизняних промислових підприємств на предмет оцінки ними рівня конкуренції на ринку, 46% підприємств, що здійснювали технологічні інновації, не відчували на внутрішньому ринку конкурентного тиску. Але серед тих підприємств, що експортували продукцію та водночас розробляли нові технології, лише 38% не відчували конкурентного тиску з боку зарубіжних виробників. Це, очевидно, означає, що більш інноваційно активними є підприємства, конкурентоспроможні на зовнішніх ринках.

Слід врахувати, що зростають (за результатами опитування), насамперед, великі підприємства. Так, якщо в групі середніх підприємств виручка зросла у 56% підприємств, то в групі підприємств з обсягом виручки понад 20 млн грн. — у 75% підприємств. Отже, можна зробити висновок, що монополізація ринків зростає і зв'язок між інноваційною активністю та ринковою силою і надалі зростатиме.

Серед тих підприємств, які здійснювали технологічні нововведення, 47% заявили, що обсяг реалізації у них знизиться менше ніж на 10% або не знизиться зовсім, якщо вони підвищать свою ціну на 10% (для тих підприємств, що не здійснювали інновацій — 35%). З цих даних випливає, що між рівнем монополізації ринку та інноваційною активністю підприємств існує позитивна залежність. Цей висновок підтверджується і результатами регресійного аналізу та співпадає з теоретично очікуваним, за Й.Шумпетером. Але насправді це не так. По-перше, в Україні монополізація ринку не є наслідком, а виступає як її фактор. По-друге, існує значна кількість

збиткових інноваційних підприємств. Характерно, що цей висновок підтверджується лише для прибуткових підприємств. Із загальної кількості прибуткових підприємств, які не здійснювали інновацій, 62% стикалися із значною або помірною конкуренцією на внутрішньому ринку, а серед прибуткових підприємств, які здійснювали нововведення — лише 49%. Таким чином, у інноваційно активних підприємств прибутковість залежала від монопольної сили. Серед тих підприємств, які не здійснювали інновацій, картина протилежна: шанс бути прибутковими є значно вищим для підприємств, що працюють на конкурентному ринку.

Серед причин негативної залежності між інноваційною активністю та конкуренцією можна відмітити значну технологічну неоднорідність у промисловості України, де поряд з виробництвами п'ятого технологічного укладу все ще існують виробництва на рівні другого укладу.

По-третє, суттєво впливає наявність надто м'яких бюджетних обмежень — можливості здійснювати витрати, що значно перевищують доходи. Дається взнаки і "важка спадщина" радянської економіки, — надзвичайно вузька предметна спеціалізація промислових підприємств. Тоді державні підприємства конкурували між собою лише на "адміністративному ринку" за одержання різного роду привілеїв.

По-четверте, слід вказати на відсутність дієвого захисту інтелектуальної власності. Важливим компонентом інноваційної діяльності є дифузія інновації. Швидкість дифузії залежить не в останню чергу від інституціональної системи захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності. Слабкість цієї системи в Україні породжує проблему "безбілетника" (одна з форм опортуністичної поведінки) — імітацію нововведення іншими фірмами після його появи на конкурентному ринку [15]. Чим гірше система забезпечує розв'язання проблеми "безбілетника", тим менше бажання фірм виходити з своїми інноваційними продуктами саме на конкурентні ринки.

У зв'язку з цим на конкурентних ринках з невеликими перевагами для перших інноваторів і значними для імітаторів більшість фірм віддають перевагу стратегії імітування. Отже, загострення проблеми "безбілетника" діє як фактор монополізації. Проте, завищені переваги першим інноваторам можуть призвести і до зменшення інноваційної активності в економіці, оскільки скорочуватимуть попит інших фірм на об'єкти інтелектуальної власності. Окрім того, слід враховувати і так званий "crowding out" ефект. Зарубіжні компанії агресивно поширюють свою активність у країнах із "завищеним" патентним захистом, переманюючи місцевих дослідників із фундаментальної науки [18].

По-п'яте, не останню роль відіграє неефективність державної політики. Відомо, що для ринкового механізму характерні "провали". Зокрема, нездатність коректно вловлювати деякі зовнішні ефекти і стимулювати виробництво суспільних благ, долати асиметричність інформації і регулювати структуру ринку. Ці "провали" особливо болючі в сучасну епоху, коли "суспільні" блага відіграють величезну роль. Хоча Р. Коуз і довів, що економічні суб'єкти можуть самостійно владнати взаємні претензії щодо зовнішніх ефектів, проте його теорема справедлива лише для малих груп, а в макроекономічному масштабі долати "провали" ринку доводиться державі.

Взаємини держави і "підданих" мають будуватися на основі обміну порядком (у вигляді захисту прав власності)

на податки та інші обов'язкові платежі. Держава повинна формувати інституціональне середовище таким чином, щоб стимули до підвищення ефективності (через впровадження інновацій) домінували над прагненням одержати якісь розподільні переваги (через пошук ренти). Регулюючи інституціональне середовище, держава здатна впливати на ступінь конкуренції [1]. Так, наприклад, політика в сфері патентування і ліцензування може служити своєрідним фільтром для фірм, що не бажають здійснювати власні розробки.

Однак, держава виявляється і головним гальмом інноваційного розвитку, якщо вона, стягуючи досить високі податки, не здатна забезпечити недискримінаційний характер своїх взаємин із бізнесом і гарантувати хоч якийсь ефективний захист прав власності, інформаційну та іншу підтримку.

Неефективне державне регулювання призводить до децентралізації забезпечення дотримання правил і тим самим загострює "проблему безбілетника" у міру збільшення кількості суб'єктів, охоплених дією того чи іншого правила.

З наведеного можна зробити наступні висновки щодо впливу структури ринку на стимули до інновацій. Результати не підтверджують тезу неокласичної теорії про те, що основним механізмом активізації інновацій є конкуренція на ринку. Підтверджується теза про негативну залежність між інноваційною активністю та конкуренцією в умовах значної технологічної неоднорідності економіки.

Таким чином, невідповідність в Україні інститутів та стилю корпоративного управління завданням модернізації основного капіталу, повільна адаптація до нового класу витрат (трансакційних), невміння управляти останніми виступають факторами, які стримують «одужання» вітчизняної економіки. Для переходу в державній інноваційній політиці до цілеспрямованого розвитку пріоритетних галузей 5-го та 6-го технологічних укладів необхідно створити відповідну систему державного управління технологічними змінами. Ті інституції, що функціонують сьогодні, не націлені на реалізацію такого завдання. Про це, зокрема, свідчать дані Держкомстату України про стан інноваційно-технологічного розвитку. На загальному фоні пожвавлення економічного розвитку і припинення негативних трендів багатьох індикаторів науково-технічної сфери України в 2000—2009 рр., характеристики спрямованості технологічного розвитку залишаються незадовільними.

Проведений аналіз дозволяє зробити висновок про можливе виділення двох концептуальних блоків причин, які зумовлюють зазначений стан речей. Причини недоліків полягають у недосконалості системи ресурсного забезпечення інноваційної діяльності, у тому числі бюджетного фінансування науково-технічних розробок з перевагою відомчого підходу до розподілу бюджетних коштів без врахування потреб в їх використанні з цією метою.

Невирішеною економічною проблемою вітчизняної науково-технологічної сфери є невідповідність між накопиченим кадровим, інституційним потенціалом і загальною продуктивністю національної економічної системи. Це протиріччя демонструє фундаментальну управлінську ваду української інноваційної системи — надзвичайно низьку її економічну ефективність, що зумовлює все помітніше відставання нашої країни від темпів розвитку

світової спільноти. Це утворює ефект "зачарованого кола" — великий ресурс не може бути адекватно профінансований, що, у свою чергу, спричиняє низьку його ефективність.

Важливим елементом реалізації програм пріоритетного розвитку галузей високої технології є комерціалізація результатів науково-технічних розробок. Вона здійснюється через технологічні та продуктові інновації, які є матеріальною основою впровадження цих результатів у виробництво з метою зростання національної економіки. Основними причинами, що стримують комерціалізацію через інноваційну діяльність, є відсутність фінансування та коштів у замовників, високі кредитні ставки та великі витрати, що пов'язані з нововведеннями. Інноваційна сфера не стала привабливою для вітчизняних та іноземних інвесторів. Щорічно ними вкладається не більше 13 - 15% загальної суми інноваційного фінансування, а основним джерелом фінансування інновацій залишаються власні кошти підприємств.

Відсутнім недоліком теперішньої інноваційної політики в Україні є намагання проводити її для дуже широко окресленої інноваційної сфери. Як приклад, можна навести перелік пріоритетних напрямів використання коштів, які надходять від приватизації:

- розширення і модернізація транспортної інфраструктури, зокрема газотранспортної системи, створення національної мережі міжнародних транспортних коридорів;

- розвиток конкурентного середовища та збільшення надходження інвестицій у галузь зв'язку;

- наукова, науково-технічна та інноваційна діяльність, створення нових та розвиток існуючих технопарків, технополісів, інвестиційних бізнес-інкубаторів;

- подальше зміцнення банківської системи, зростання рівня концентрації банківського капіталу, запровадження механізму іпотечного кредитування;

- поживлення інвестиційної діяльності у спеціальних економічних зонах і територіях пріоритетного розвитку, насамперед, на депресивних територіях тощо.

Наведений перелік свідчить про відсутність у держави чіткої концепції щодо інноваційних національних пріоритетів. Планується спрямувати бюджетні кошти в галузі, які самі повинні формувати фінансовий ресурс для інноваційних проривів, а не бути споживачами цього ресурсу. Також звертає на себе увагу відсутність чітких формулювань щодо розвитку пріоритетних технологій у зазначених сферах.

Процес удосконалення політики стимулювання пріоритетного розвитку науки і техніки, на жаль, набув в Україні тенденції розширення, а не звужування пріоритетних напрямів. Законом України, прийнятим 11 липня 2001 р., затверджено ареали пріоритетних сфер науково-технологічного розвитку. Таке концептуальне бачення задачі формулювання державних пріоритетів не може стати основою для формування реальної державної інноваційної політики, яка спирається на програмні методи управління технологічними проривами, та підтримки лідируючих секторів економіки.

Широко окреслені пріоритети науково-технічного розвитку в Законі України "Про пріоритетні напрямки розвитку науки і техніки" також вступають у протиріччя з концептуальними теоретичними засадами методів стимулювання інноваційно-технологічної діяльності на основі різноманітних пільг щодо оподаткування суб'єктів нау-

ково-технологічної діяльності, які за своєю економічною природою можуть розповсюджуватися на обмежене коло об'єктів. Якщо вони стають масовим явищем, то тільки руйнують ефективну координацію економічної діяльності, не приносячи користі з точки зору стимулювання прискорення та ефективного здійснення технологічних змін.

В Україні ми вже маємо значний негативний досвід запровадження таких "широких" систем стимулювання у науково-технологічній сфері. Попередні спроби введення спеціальних систем стимулювання науково-технічної та інноваційної активності постійно наштовхувалися на інституційну невідповідність їх впровадження — досить швидко надані пільги ставали не стимулюючим виключенням, а правилом для багатьох, і починали перевищувати бюджетні можливості держави, що призводило до скасування цих пільг.

Виходячи з того, що ефективні інноваційні технологічні зміни є головним фактором довгострокового соціально-економічного розвитку, всі розвинуті держави створили і мають так звану "національну інноваційну систему", що являє собою комплекс інституційних, правових та економічних заходів щодо стимулювання інноваційних технологічних змін у країні для забезпечення національних стратегічних переваг та ефективної міжнародної конкурентоспроможності як на внутрішньому, так і на зовнішніх ринках.

Світовий досвід системного державного управління інноваційними процесами в 70-80-х роках ХХ ст. отримав наукове узагальнення у відомій роботі "Національні інноваційні системи. Порівняльний аналіз" за редакцією Р. Нельсона, яка вийшла у 1993 р. і в якій представлено аналіз національних інноваційних систем 14 країн. Останнім часом увага до розбудови національних інноваційних систем дедалі збільшується. Серед посткомуністичних країн найбільш інтенсивно цим аспектом державної політики опікується Угорщина. Як свідчить наведений вище аналіз, існує нагальна потреба розбудови національної інноваційної системи і в Україні, а проблемами стимулювання інвестицій у технологічні зміни повинні набути пріоритетного статусу в діяльності законодавчої та виконавчої гілок влади.

З цієї точки зору своєчасним є створення в Україні державної управлінської структури, яка перебрала б на себе роботу по оцінці, плануванню та підтримці стратегічних технологічних змін у країні відповідно до загальнонаціональних інтересів. Головною метою цієї організації повинно стати державне сприяння діяльності щодо інноваційно-технологічного розвитку країни шляхом забезпечення нормативної та ресурсної бази, яка б зумовила ефективні технологічні зміни в країні у якості підсумку довгострокового економічного зростання.

Світовий досвід вказує на доцільність існування подібної державної структури. В англійській редакції предмет її діяльності має назву "Technology Assessment", що відбиває набагато ширший спектр питань (про які саме — йшлося вище), ніж простий переклад як "оцінка технологій". Існує Міжнародна асоціація інституцій щодо оцінки та прогнозування розвитку технологій (International Association for Technology Assessment and Forecasting Institutions), яка була створена в 1993 р. під егідою ООН. До її складу входять такі державні інститути, як "Office of Technology Assessment, Congress of the United States", програма Європейського Парламенту "Science and

Technological Options Assessment", англійський парламентський "Office of Science and Technology", німецька "Vireai of Technology Assessment for the German Bundestag", голландська "Netherlands Organization for Technology Assessment", Китайський національний дослідницький центр по оцінці наукового та технологічного розвитку, відповідні інститути Польщі, Угорщини та інших країн світу.

Таким чином, реалізація державної політики щодо прогресивних технологічних змін потребує створення системи стратегічного планування та оцінки розвитку технологій відповідно до національних інтересів з визначенням шляхів та засобів економічного розвитку на новій ресурсній і технологічній основі. Необхідно створити відповідні державні інституції, які б започаткували цю діяльність в Україні та увійшли б у світову мережу подібних державних інституцій, що швидко розвиваються [18]. Це надасть можливість "не винаходити велосипед" та користуватися міжнародним досвідом і напрацьованими ресурсами у цій галузі державного управління.

Технологічна інновація — це передусім новий пролив у локальному місці економічної системи, який за своєю природою неможливий як масове явище. Тому при удосконаленні інвестиційної політики щодо технологічних змін є дуже важливим створювати стимулююче економіко-правове середовище саме тим суб'єктам циклу "наука-техніка-виробництво", які забезпечують позитивні кінцеві результати своєї діяльності у вигляді масової конкурентоспроможної продукції. Державна підтримка в цьому році має точковий характер і спрямовується на досягнення реалізації національних пріоритетів розвитку технологій.

Для проведення аналітичної роботи щодо спостережень впливу технологічного розвитку країни на її економічний розвиток у контексті концепції технологічного укладу необхідно удосконалити статистичну базу відповідної інформації. Про це вже йшлося, тут тільки зауважу, що роботу в багатьох аспектах доцільно проводити у напрямі уніфікації нашої системи статистичних обстежень із прийнятої в провідних міжнародних організаціях: перш за все ОЕСР, Євростат, Світовий Банк. Наша статистика науково-технічної сфери не повністю відповідає цим стандартам, що утруднює проведення порівняльного міжнародного аналізу. Слід зазначити, що наші сусіди — Росія, країни Східної Європи — вже зробили змістовні кроки у цьому напрямі і отримали можливість адекватно звіряти результати своєї інноваційно-технологічної політики з відповідними процесами в розвинутих країнах — лідерах світового економічного розвитку.

## ВИСНОВКИ

Інституція збереження знань займає важливе місце у забезпеченні стійкості суспільства. Україна не має поки що такого рівня економічного розвитку, що давав би можливість рухатися до економіки знань і здібностей. Однак вона має можливість виділити такий сегмент в економіці в окремий сектор з адекватним фінансовим забезпеченням, інституційними та іншими нормами і підтримувати його. Протікання інноваційних процесів у економіці забезпечують такі інститути:

- діяльність яких спрямована на підготовку людського капіталу та сприятливого інформаційного середовища для ведення інноваційної діяльності;
- що беруть безпосередню участь у процесі створення,

комерціалізації та використання нового знання; — які спрямовані на забезпечення інноваційної діяльності матеріальними ресурсами.

Особливими інститутами є держава і ринок, які у першому випадку — цілеспрямовано за допомогою важелів економічної політики, у другому — спонтанно через коливання кон'юнктури здійснюють загальне регулювання інноваційної діяльності й селективну підтримку окремих інноваційних проектів.

Світовий досвід свідчить, що забезпечення економічного зростання на основі економіки знань вимагає створення відповідних інституційних механізмів, які дієво впливають на ступінь активності інноваційної діяльності, забезпечують впровадження її результатів у практику. Протягом останніх десятиліть найбільш ефективними і популярними механізмами щодо вирішення цієї проблеми стали центри сприяння трансферу та комерціалізації знань у формі технологічних (наукових) парків, бізнес-інкубаторів та ін. Узагальнення багаторічного світового досвіду інституційних трансформацій в науково-інноваційній сфері свідчить, що найхарактернішим і найприйнятнішими для умов України інституційними механізмами розвитку економіки знань мають бути такі напрями їх формування:

1. Інституційно-правове забезпечення розвитку економіки знань.
2. Реформування форм власності інститутів науково-інноваційної.
3. Удосконалення системи управління та організаційних форм навчальних закладів, науково-дослідних і проектно-конструкторських організацій.
4. Реформування системи підтримки пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки та інноваційної діяльності.
5. Розвиток системи інформаційного забезпечення.
6. Трансформація системи підготовки кадрів.
7. Комерціалізація нового знання, створення об'єктів ринкової і структури науково-інноваційної діяльності.

Протягом останнього десятиріччя в Україні започаткувалися інституційні механізми економіки знань практично за всіма зазначеними напрямками, що привело в останні роки до певної активізації науково-технічної та інноваційної діяльності. Дієвим інституційним механізмом розвитку економіки знань є удосконалення системи управління, визначення пріоритетних напрямів технологічного розвитку, що може стати ключовим фактором досягнення якісно вищого рівня економіки України. Реформування системи та механізмів підтримки пріоритетних напрямів науково-інноваційної діяльності має забезпечити підвищення прозорості та обґрунтованості щодо визначення пріоритетів; скорочення кількості пріоритетних напрямів; гарантування підтримки пріоритетних проектів у повному обсязі. Вирішення цієї проблеми було започатковано Постановою Верховні України від 16 жовтня 1992 р. № 2705 "Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки", Указами Президента України, на виконання яких було прийнято Постанову КМ України від 22 червня 1994 р. № 429, розроблено нормативно-правові акти, відповідний організаційно-правовий і фінансово-економічний механізм.

У цілому, системний аналіз процесів розвитку інституційного середовища інноваційної підприємницької діяльності в Україні дозволяє констатувати певні успіхи у цьому напрямі.

1. Прийняттям Законів України "Про інноваційну

діяльність", "Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні", "Про наукову і науково-технічну діяльність", "Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки", "Про спеціальний режим інвестиційної та інноваційної діяльності технологічних парків" та ряду інших нормативних актів закладено основу нормативної бази здійснення інноваційної діяльності в Україні.

2. Останнім часом активно розвивається інфраструктура ресурсного забезпечення підприємницької діяльності.

3. Створюються умови для прориву в сфері широкомасштабного забезпечення учасників інноваційного процесу інформаційно-консультативними ресурсами, зокрема шляхом реалізації спільного проекту зі Світовим банком "Україна — розвиток через Інтернет".

4. Державними структурами опробовуються механізми конкурсного відбору та залучення інвестицій до реалізації найбільш перспективних інноваційних проектів, сприяння впровадженню у виробництво результатів інтелектуальної власності, перспективних розробок і залучення іноземного капіталу до їх реалізації.

5. Розпочато формування специфічної інфраструктури інноваційної діяльності, спрямованої на ресурсне забезпечення інноваційних проектів підприємницьких структур.

Поряд із цим, у сфері формування інституційного забезпечення інноваційної діяльності існує ряд проблем.

1. Всупереч поширеному формальному положенню про пріоритетну підтримку інноваційної діяльності практична діяльність більшості інститутів загальної інфраструктури підприємницької діяльності спрямована на обслуговування потреб традиційного підприємництва і не відіграє помітної ролі у ресурсному забезпеченні інноваційної діяльності.

2. Частина об'єктів специфічної інфраструктури інноваційної діяльності не демонструє високих темпів розвитку. Так, процес збільшення кількості парків та інноваційних центрів відбувається уповільнено.

3. Вагома частка наявних об'єктів загальної і специфічної інфраструктури підприємницької інноваційної діяльності має низьку пропускну спроможність, надає низькоякісні послуги або взагалі не працює.

4. Спостерігається і з часом поглиблюється нерівномірність розподілу наявних об'єктів інфраструктури підприємницької інноваційної діяльності регіонами України.

5. Відсутні інститути державного фінансування початкових стадій реалізації інноваційних проектів.

6. У країні не створені умови для розвитку венчурного капіталу як ринкового інституту, спрямованого на "посівне" фінансування інноваційних проектів. Венчурний капітал в Україні не демонструє схильності до інвестування у високотехнологічні проекти.

7. Повільно відбувається приріст кількості технологічних парків. Це викликано, зокрема, ускладненням процесів створення нових технопарків.

8. Констатується відсутність цілеспрямованої державної політики щодо формування комплексної інфраструктури інноваційної підприємницької діяльності. Ситуація стихійного створення установ підтримки інноваційної діяльності малого підприємництва за умов жорсткої обмеженості фінансових ресурсів призводить до перетворення інфраструктурних об'єктів на комерційні компанії, послуги яких є недоступними для широкого загалу діючих структур малого бізнесу та потенційних підприємців.

Вирішення означених проблем вимагає проведення

державної політики щодо розвитку інфраструктури інноваційної підприємницької діяльності, ключовим орієнтиром якої має стати забезпечення рівних можливостей щодо інтеграції до інноваційних процесів усіх економічних одиниць, незалежно від їх розміру та територіальної належності, з метою більш повної реалізації інноваційного потенціалу країни.

## Література:

1. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики. — М.: Фонд экономической книги "Начала", 1997.

2. Шумпетер Й. Теория экономического развития (исследования предпринимательской прибыли, капитала, кредита и цикла конъюнктуры). — М.: Прогресс, 1982. — 436 с.

3. Государство в меняющемся мире (Всемирный банк. Отчет о мировом развитии — 1997. Краткое содержание) // Вопросы экономики. — 1997. — №7.

4. Кузнецов А. В. Темпы экономического роста — "Голландская болезнь": [www.finansy.ru/publ/pmarco/004.htm](http://www.finansy.ru/publ/pmarco/004.htm)

5. Безчасний Л. К. Інноваційний фактор сталого економічного зростання: збірник наукових праць./ Інститут економіки НАНУ. — К.2002, с. 70.

6. Эгертсон Т. Экономическое поведение и институты / Пер. с англ. — М.: Дело, 2001.

7. Aghion P., Howitt P. A Model of Growth creative Destruction // *Econometrica*. — 1992. — vol.60.

8. Caballero R., Jae A. How High are the Giants' Shoulders? An Empirical Assessment of Knowledge Spillovers and Creative destruction in a Model of Economic Growth // *NBER Macroeconomic Annual*, 1993.

9. Dasgupta P., Stiglitz J. Industrial Structure and the Nature of Innovative Activity // *Economic Journal*. — 1980. — vol.90.

10. Blundell R., Gnth R., Reenen, J. Van. Market share, market value and innovation in a panel of British manufacturing firms // *Review of Economic Studies*. — 1999. — vol. 66.

11. Nickell, S, Competition and corporate performance // *Journal of Political Economy*. — 1996. — vol. 104.

12. Aghion P, Dewatripont M, Key P. Competition, financial discipline, and growth // *Review of Economic Studies*. — 1999. — vol. 66.

13. Aghion P., Harris C, Howitt P., Vickers J. Competition, Imitation and Growth with Step-by-Step Innovation // *Review of Economic Studies*. — 2000. — vol. 68.

14. Економічна політика України: актуальні питання. Парламентські слухання // *Економіст*. — 2004. — №6. — С. 28.

15. Розанова Н. М. Структура рынка и стимулы к инновациям // *Проблемы прогнозирования*. — 2002. — №3.

16. Levin R., Cohen W., Mowery D. R&D appropriability, opportunity, and market structure, new evidence on some Schumpeterian hypotheses // *American Economic Review Proceedings*. — 1985. — Vol. 75.

17. Scherer F. Marcet structure and the employment of scientists and engineers // *American Economic Review*. — 1967. — vol.57, №3.

18. Александров В. П. Інноваційний розвиток економіки та напрями його прискорення. Наукова доповідь. Інститут економіки прогнозування НАНУ. — К., 2002. — С. 15. *Стаття надійшла до редакції 13.01.2010 р.*